

STURM LÁSZLÓ

...megtisztulás, a fölösleg elhagyása

Filip Tamás: Töredék Yoricknak

Feltűnő, hogy a tucatnyi verseskönyvet maga mögött tudó Filip Tamás életművéről milyen gyakran nyilatkoznak meg – kritikában, fülszövegben, interjúban – pályatársai, jeles költők. Aligha csak udvariasság vagy véletlen, hogy (talán nem hagyok ki senkit) Ferencz Győző, Takács Zsuzsa, Vasadi Péter, Szentmártoni János, Prágai Tamás, Kovács István, Halmai Tamás és Lackfi János hívja föl munkásságára a figyelmet. Adódik az ötlet: a költők költője lenne? (Az „írók írója” létező fogalom. A közfigyelmet kevésbé fölkelte, de a kifinomultabb olvasókat felfigyeltető szerzőket szokták így nevezni, például Kemény Zsigmondot annak idején Jókával szemben.)

Messzire nemigen vezetnek az ilyen skatulyák, de kis tűnődésre alkalmat adhatnak. A felvetést mindenképp indokolná, hogy Filip az alkotás folyamatát kiemelkedő gyakorisággal állítja a középpontba, számára a versírás a világ működésének és az ember életének modellje. A dinamikus létezés dinamikus modellje. Másrészt az olvasmányélmények jelentik egyik fő ihletőjét, a műveltségélmény számára egyenrangú a hagyományosan életesebbnek véltekkel. A *Töredéknél* egy évvel korábban megjelent – Márai, Kertész Imre vonalát folytató – naplójegyzeteiben (*Kafka bukósisakja*) egyenesen „olvasói életműről” beszél (ennek versbéli változata itt az *Egy olvasó* a maga „ha volna Nobel-díj az olvasóknak” eszmefuttatásával). Az egyes művek megformálásában ez az utalások, rájátszások gazdag hálózatát eredményezi. Filip költészete fölszívja tehát a posztmodern eredményeit, akárcsak szójátékosságával, de nem vész el annak tapicskoló relativizmusában (lehet persze a posztmodern fogalmát kevésbé kritikusan, a játékos könyvnyedségre kihegyezve megragadni). Harmadrészt a nyelv lényeghordozásában való bizalom indokolná még a „költők költője” formulát. A nyelv, annak egybecsengései, képei titkos bölcsességet ígérnek. A szójátékokra fogékony korhangulat így terelődik nála, mint többeknél, mély mederbe. A naplójegyzeteiben nyílt vallomást tesz: „Imádom a magyar nyelvet. Boldog vagyok, hogy ezen a nyelven beszélek, írok és gondolkodom. Ugyanakkor nagy örömmel tölt el, hogy minden nyelven lehet játszani.” Ugyanitt a szabály és a szabadság közös tövéből kiindulva írja: „elképesztő a nyelv lényeglátása. Egy pontból lendül ki a dolog és a dolog ellentéte is. Valahogy úgy, mint a csend, amely a csendül töve.”

Bezárva a „költők költője” skatulyát, kihez hasonlítsuk hirtelenében Filipet? Keszthelyi Rezsőtől és Tandori Dezsőtől sokáig sorolhatnánk a hol játékosan, hol talányosan filozofikus költőket. Tandori azért is juthat rögtön az eszünkbe, mert híres első kötetcímére hajaz a címben a „töredék” szó (és Kormosra a Yorick?).

A tágan vett nemzedéktársakkal ugyancsak kínálkozik az egybevetés, egy olyan nemzedékkel, amely lassan a célegyenesbe fordul. A mezőny és a papírforma már kirajzolódott, de még érhetnek minket meglepetések.

A kutatás a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének finanszírozásával és megbízásából készült.

Zavarba ejtőek, általában nem azonnal átláthatóak Filip költeményei. Furcsa helyzetek, kiegészítésre váró töredékesség, játékos lelemények és fölfigyeltető ráismerések egyvelege. Vannak versek, amiket rögtön el tudunk fogadni, másokban egy-egy rész készlet arra, hogy tovább faggassuk az egészt. Jellemző módszere, hogy egy-két kép, gondolat, nyelvi sugallat köré vállaltan kitalált, sokértelműen rejtélyes helyzetet kreál. Pontosabban hagyja, hogy a még számára is delejes kifejezés alakítsa a saját mezejét, miközben a költő tulajdonképpen csupán a gravitáció alakulását figyeli. A megmutatkozó erővonalak valamiféle lényeglátást tesznek lehetségessé. A *Kétsoros* remekműű tömörséggel tudósít erről: „A vers mesterséges tó, / de igazi halak úsznak benne.”

Igaz, a legtöbb költő hasonló módszerrel alkot. Filip sajátossága, amely sokaktól megkülönbözteti és sokakkal rokonítja, hogy inspiráló kifejezései paradoxabbak, érezhetőleg számára is zavarba ejtőek. Ugyanakkor van nála is, ritkábban, más. Például a *Ha lehet választani*-ban két nyelvi klisé ütköztetése feszít ki ívet (a „szünni nem”-et kiugrató sortagolással érzékeltetve a játék komolyságát): „Inkább szünni nem / akaró taps legyen, / mint egyperces / néma felállás.”

A Filipe jellemzőbb, góccokra építő verstípusban sokszor elől áll a gyaníthatóan ihletindító kifejezés. Mint a *Míg ki nem tépik*-ben: „Jó szívvel ajánlom, hogy saját / Döblingje mindenkinek legyen.” Persze hasonló lelemények kellene a továbbiakban, hogy a vers le ne üljön. A sugallatszerűen beúszó kifejezéseket tematizálja az *Ilyen mondatok*: „Kertek lázadása a vadon ellen. / Űriszapba sülyedő csillagok. / Szökőkutakról álmodozó vizek. / Miért jutnak eszembe ilyen mondatok? [...]” A *Tizenöt kérdés* hasonló versalapozó mondatokat gyűjt csokorba. A *Jégtáblák között* szerint a világ és a nyelv sugallataira ügyelő állandó készenlét teszi hideglelőssé a figyelmet, de végül is helyénvalóvá az életet: „Mennyi megkezdett mondat – / mindjárt megfulladok. Hideg van / a jégtáblák között [...] ha alábukom, egyik sem / csúszik fölém: rádöbbenek, / hogy közöttük itthon vagyok. [...]”

Honnan jönnek ezek a kifejezések? A költő maga se tudja, mennyire belőle, mennyire kívülről erednek. Inkább az utóbbinak, személyfölöttinek érzi. Az *Eszébe jutok* a babitsi „a dal szüli énekesét” meglátást mondja újra. Ennek világos fogalmiságánál költőibb, amikor alakulásként ír ugyanerről, részben tovább is lépve az alapfelismerésen:

*Légy öntőforma,
a harangércet fogadd
magadba, az angyalok
mindjárt ideérnek veled.*

*Ha majd kihűlt, és
végre megkondulhatna,
már csak egy tornyot
kell hozzá építened.*

(Feladat)

Az efféle, rejtvényfejtő örömeket és kétségeket kínáló költészet elsajátításához segítséget nyújt a motívumháló egysége és logikája. A fenti sorokban szereplő torony például ismételten szerepel a költőnél. Itt érthetjük úgy, hogy az ihlet magja köré meg kell teremteni a szöveg egészét, a lényegi létrejöttéhez nem közvetlenül hozzájáruló, ám azt magasba emelő, a hangzás kiteljesedését szolgáló kör-

nyezetet. A versírás illetően modellje aztán átvihető a közösség- és kultúráteremtésre akár.

A *Folytatni kell* tornya inkább az utóbbit, a kultúra, a hagyomány folytonosságát képviseli:

*Mezítláb menni föl az elefántcsonttoronyba.
Ébenfa lépcsője talpam simogatja.
És fönt vajon mi vár?
Rendetlenség, mi előző lakója után maradt.
Papírkosár tele összegyűrt kéziratokkal.
Nem szabad kisimítani őket, de folytatni
kell, ami váratlanul félbeszakadt.*

Az *Igen, nem* ezt viszi tovább, intve arra, hogy az elődök, társak iránti érdeklődést ne mossuk össze az önmotogatással:

*Igen, nekem volna kedvem
fölgyalogni máshoz,
hogy megnézzem, az
ő elefántcsonttornyában
milyen a karácsony.*

*Nálad is ébenfa lépcsők?
Érett konyak és kubai szivar?
Látom, írsz, megnézhetem?
Meg. De csak akkor, ha nekem
nem kell megnéznem a tiedet.*

A *torony szavai* a Kőműves Kelemen-történetre játszanak rá. A torony, hogy megépüljön, emberi hamut követel. A hegyre tartó szereplő épp anyja hamvait viszi föl szétszórni, így ha előzetes nagy fájdalom árán is, de tragikai vétség nélkül tudja teljesíteni az építéshez kellő feladatot.

Máskor is rajtakapjuk a költőt ilyen mérsékelt derűlátáson, vagyis hogy elkerülhetetlen a szenvedés (alkotáshoz, élethez), de annak nem kell állandónak lennie, ellenkezőleg. A kötetkezdő *Tizenhat sor Ungaretti emlékére* első sorai szerint az ember a kihevert fájdalmat („gyógyult sebet”) teheti termékennyé, sors- (és szöveg)alakítóvá: „Amit gyógyult sebem magába zár, / az én vagyok, elmesélhetetlen / történetem.”

Az „elmesélhetetlen”, vagyis a „titok” szintén a kötet gondolati alapzatához tartozik. A versben, az életben, a teljességben mindig ott az elmesélhetetlen. Élet-, nemzedék- vagy kortörténetünk ezért lesz szükségképpen hiányos:

*Nem írtunk magunkról
könyvet; más
fogja megírni,
mert megíratlanul
nem maradhat.
Ha megérem, hogy
könyv lesz belőle,
úgy fogom olvasni,*

*mintha nem velem
történt volna meg.*

(Történetünk)

A belátás, a mű csak felvillantja, közelíti a titkot, bár az a legfőbb kincsünk: „mindenemhez ragaszkodom, / legfőképp ahhoz, ami még / előttem is rejtve van” – végződik a *Mindenem*. Ijesztő tud lenni, amit megsejtünk, eltüntetni vágyunk gyakran, inkább félreérteni, mint szembenézni vele. Az *Alászállnak* utolsó szakasza erről szól: „Mélységes mély a tudat-katlan, alászállnak az adatközlők, / utánuk mennek a folkloristák, / amit lejegyeznek, ijedtükben / nyomban elássák, ne férjen / hozzá senki. Akik majd / egyszer kiássák, félreértik, de / megfajlásukat büszkén hirdetik.” A rejtett azonban teremtő energiává is tehető. Az egyik legösszetettebb alkotásmodellt adó versben, a *Leltárhiányban* olvashatjuk: „Hozzávalók? A vershez? / Sok könyv. Sok év életbörtön. / Tudni, hogy nincs múlt [...] hogy ami volt, van. [...] Titkok szolgálnak neki, / csapdáikból kiszabadítja / a válaszokat. Olykor / nekimámorosodik, és / manifesztumot ír, de / összetépi, mielőtt / kiszögeznék a falra. [...]” Filip úgy tekint a költészetre, mint ami a nyelvben őrzött, de már elhalványult, sablonná koptatott tudást engedi újra fölfényleni. Megvannak a válaszaink, csak újra kell élni igazságukat, nagyszerűségüket. Ebben segít a költészet. Említett naplójegyzeteiben írja: „A költő valójában keltő. Életre keltő. De minimum álomból keltő. Az alvó, az elrejtett dolgot kimozdítja, fölrázza ebből az állapotából, sőt, ha ügyes, egyszerre több dolgot mozdít ki, ezeket összekapcsolja, összefüggéseket talál, teremt közöttük. Gyönyörködik benne, hogy él, amiről azt hitte: halott. Aztán elfogy az öröme, újra hiányérzete támad, és keresni kezdi, mi érdemli meg, hogy életre keltse.”

Az *Őn itt áll* zavarba ejtő „szürke talizmánját” a fentiek szellemében lehet értelmezni. A titok banálisnak tűnő köntösben jelentkezik, de a megfelelő áhítat értékké változtatja: „A fényes ösvényen vár egy szürke / talizmán, indulj, hajolj le érte, / csókd meg, vigyázni fog rád. / Párbeszédetek néma lesz, de / soha nem szakad meg.”

A fenti prózai önértelmezésben kulcsfogalommá emelt álom és ébrenlét a versekben ugyancsak meghatározó. A *Míg várakoznak* jellemző darabja a motívumpárnak, egyben Filip költészetének:

*Az alvók közt híres emberek
álmaikat sorsolják ki, de
ébredéskor el kell
felejteni az álmot is,
és azt is, kié volt.
Csak a sajtó marad,
de egyszer az is
elfogy, akár a kréta,
mellyel élőket rajzolsz körül,
míg várakoznak, hogy
bejussanak a krematóriumba.*

Van tehát az álom, van az ébredés, köztük a jótékony – a lényegtelen kiiktató – feloldás. A kréta, a rajzolás az alkotást, a megismerést hozza be a versbe, végül a halál metsz el minden szálát. Nagyok álmaikat álmodni: talán a hagyományelsajátítást jelenti. Ebből kell továbblépni az önállóvá váló művésznek vagy gondolkodó-

nak (vagy életmódnak). Álom és ébrenlét kapcsolatát tehát egymást feltételezőnek is vélhetjük. De kiélezhetjük az ellentétet is (a naplójegyzetek szellemében): az álom a sablonlét, sablonköltészet, a példák másolása – az ébrenlét a teremtő élet. A halál pedig vagy végleg lezárja és ezzel viszonylagossá teszi mindezt, vagy új dimenziót nyit neki (amiről azonban itt már nem hallunk). Nyilván az utóbbit reméljük. Hogy az igazi beteljesedés a halálon túl vár, azt a négy soros *Rejtőkődő* pedzegeti:

*Minden papírban ott szunnyad a tűz,
minden folyóban a fulladás.
Minden álomban ott az ébredés,
minden ébredésben a halál.*

Persze a fenti értelmezés ezúttal sem az egyetlen, ahogy Filipnél (és a – modern – költészet nagy részében) már megszokhattuk. Hiszen úgy is érthetjük a sorokat, hogy minden felismerés csak a végességünkre, a pusztulás realitására döbbsen rá.

A derűsebb változat azonban inkább szívünk (lényeglátásunk?) szerint való (*Jégtáblák között*: „A szívemet tanulom, és egy / végtelenebb történetet írok”). Az ébredés egyben megtisztulás, a fölösleg elhagyása. A megtisztulás több versben is kiemelt szerepet kap. A „tisztába tett” szív képes a köszönetet nem váró jótetterre. Illetve annak a felismerésére, hogy mi tartozunk köszönettel, hogy megérint a jóság: „A harmat inni ad, / a harmat megfürösz, / és szívedet tisztába teszi a vers-újszülött. [...] holnap a harmatot már te füröszöd, / szöcskéknek, lepkéknek inni adsz, / s ha ők nem is, de te megköszönöd, / hogy jó lehettél egy pillanatra” (*Világra jönni*); „azt hiszem, én a keresést / adom a világnak, nem kell, hogy / megköszönje, épp elég, ha / beleír abba a könyvbe, / amelynek címét nem merem / kimondani” (*Kimondani*).

A gyermek tudást gyűjteni indult a világba: „még tiszta az arca, s bár / szorong kicsit, érdeklőd minden, / tudni szeretne, és nem felejteni” (*Eljön az idő*). Később azonban a tisztaság visszanyeréséhez a fölösleg lemetszése, az önzetlen jóság, a fenti értelemben vett feledés, a csend (szintén kulcsszó a költőnél!) segít. A fölösleges elhagyása kímoldítja fásultságából az életkedvet, megnyitja az utat az igazibb emberi kapcsolatok felé, amelyekben visszanyeri az ember, megnevesült formában, ami korábban akadály volt. A fenti gondolatkör egyik jelentős műve az *Irgalmas ember*:

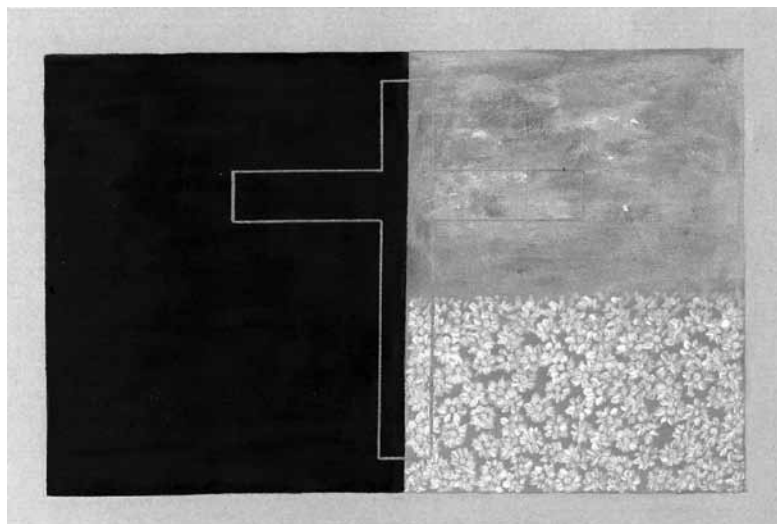
*Ne csak a szemedet csukd be,
az összes érzékedet, hogy
lásd, halld, szagold, tapintsd
a benned lassan lobogó tüzet.
Dobd rá, mi éghető: széket,
asztalt, ruhát és könyvet.
Hogy miért? Ezért a versért,
melyben így megsemmisül
minden, ami az élethez kell,
s te meztelen maradsz, s csak
akkor ülhetsz újra asztalhoz
ruhában, kezében könyvvel,
ha megszán egy másik ember.*

A kötetzáró *Szókincs* ugyanezt az eszmemenetet inkább a versírásra futtatja ki: „Félénk szavak castingja, amikor / hozzáfogsz egy vershez. [...] az elásott kincs fölé emelt / barikádot a jó szavak lebontják, / a belső ruhatárból előkerül a nercbunda, / a tények mögül kiinteget a képzelet”.

Álom és ébredés, élet és halál, lét és nemlét, valós és képzelet összetapad, állandóan egymásba tűnik. Ezért nincs az életben végleges beérkezés, teljes tudás. A harmónia elérhető, de csak ideiglenes erőegyensúly, sokáig nem kitartható tisztánlátás, egybelátás. A teljes tudás, ha megmutatkozna is tartós formában, talán csak zavart okozna. A részleges belátás többet ad, mint a teljesség érthetlensége. A *Régi szentély* beszél erről, ahol a billentyűzeten egyszer csak hieroglifák jelennek meg. Bármilyen mélynek tűnnek is, a költő a megszokott részleges belátást könyörgi vissza: „A titokhoz új nyelv, / új beszélők kellenének, de ne / nekem jusson a feladat, / istenem vedd el a gépemről / az érthetetlen jeleket, hadd / maradjak, ki eddig voltam, az. / A billentyűkre tégy betűket / újra [...]”.

A magasabb, tisztultabb létezés ellentétekkel, paradoxonokkal érzékeltethető. Filip több versében halmozza ezeket, például a *Vagyok, voltam*-ban. A kizáró ellentétek nem válnak gépiessé, mert meglepőek, és mert egy ponton szójátékba, szóláskifordításba csapnak át: „Fakír vagyok és hedonista, / szószóló és karthausi, / van aranyam bőven, és van / ínségzarum a bővelkedő napokra. / Vannak ígéim, de néha nem találok őket, / gyöngyöket szórok éhes kagylók elé, / angyalt festek a falra”. Sajátos paradoxonfajtája, amikor a létsíkok közti ugrás tár kaput egy összetettebb valóságglátáshoz. A már fönt említett ellentétek, mindenekelőtt lét és nemlét egymásba váltása jellemzi ezeket: „Ellenségei irigylik érte. / De nincsenek” (*Ébredés*); „még azt is csak kitaláltam, / hogy létezem” (*Kezdet*). (Ez utóbbiakban érzek olykor némi kimódoltságot.)

A áttűnések, átváltozások finom egyensúlyát megérezve lehet okunk a szorongásra éppúgy, mint a derűre. Mi persze a derűre törekszünk, amely otthonná teszi a világunkat (*Egy személyiség koordinátái*: „A kitalált város otthonná válik bennem”). Megint érdemes a költő saját naplójegyzeteit idézni: „Kell valami bensőséges együttállása a környezet darabkáinak, ami elhitesi velem, hogy jó a világ, és jó benne lenni.” Ugyanitt, egy kicsit előbb: „Egész lényünk azt üzeni, hogy van egy igazi, minden kicsinyességtől mentes világ, ahova érdemes tartozni, elengedve minden görcsöt, minden követelést, minden szorongást.” (*Ab Art*, 2024)

OLESCHER TAMÁS, *Benedictus*, 2009, akril, fa, 29x40 cm